

REGULY ANTAL ÉS A KULTÚRATUDOMÁNYOK

ANTAL REGULY AND THE STUDIES OF CULTURE

Nagy Zoltán

PhD, habil. egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar
Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék
nagy.zoltan@pte.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányomban azt a kérdést teszem fel, milyen tudományos, ideológiai környezetben találta magát a magyarság eredetét kutató Reguly Antal Oroszországban, illetve arra is választ keresek, hogy hogyan viszonyult az ő kutatásainak tudományos étosza az oroszországi kutatások étoszához. Reguly Antal akkor utazott Szibériába, amikor az oroszországi érdeklődés a megváltozott politikai helyzet és a nacionalizmus ideológiájának előretörése hatására átmenetileg renyhült Szibéria és a finnugor nyelvű népek iránt. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy kevés szárazföldi expedíció indult a szárazföldi Oroszország megismerésére, ami indult, az pedig nem Szibéria és Kelet-Európa felé; tudományos szempontból pedig az oroszországi etnikumok iránti érdeklődéstől az orosz nép iránti kíváncsiság felé való eltolódást jelentett.

Ha Reguly Antal munkásságának tudománytörténeti helyét keressük, akkor azt látjuk, hogy az elsősorban a korabeli oroszországi történetírás keretében értelmezhető. Módszerében az orosz „németes iskola” követője volt, nacionalista ideológiája azonban a „patrióta iskolára” hajazott jobban. A magyar és a vizsgált nyelvek nyelvrokonságának ténye azonban az orosz kutatásokhoz képest megváltoztatta azt a tér, idő és értékkeretet, amiben a szibériai népekről gondolkodott. Ezzel a szemléletével Reguly a későbbi finnugor néprajzi iskolának is előfutára lett, sőt ez a szemlélet és módszertani alapállás gyakorlatilag azóta jellemző a magyar kutatások egy jelentős részére.

ABSTRACT

In my paper the target question is in what scholarly and ideological setting Antal Reguly found himself in Russia during his research into the origin of the Hungarians, and secondly, how the scholarly ethos of his researches related to ethos of Russian researches of the time. Antal Reguly went to Siberia at a time when Russian interest in Siberia and the ethnic groups of Finno-Ugric languages temporarily slackened due to the changed political situation and the ideology of escalating nationalism. In practice it meant fewer inland expeditions to explore Russia, and the destinations were not Siberia and East Europe, while scholarly interest shifted from the ethnicities living in Russia to the Russian people ('ethnos').

In terms of history of sciences, the oeuvre of Reguly is to be interpreted first of all within contemporary Russian historical researches. His methodology was in line with the Russian 'German school', while his nationalistic ideology resembled more closely 'a patriotic school'. However, the

fact that the Hungarian and other examined languages were linguistically related transformed the space, time and value frames within which he was thinking of the Siberian peoples, as compared to Russian researches. Reguly's approach was anticipatory of the later Finno-Ugric ethnographic school, and actually, his views and methodological foundations are still characteristic of a considerable part of Hungarian research to this day.

Kulcsszavak: Szibéria, magyarság eredete, finnugrisztika, tudománytörténet

Keywords: Siberia, origin of Hungarians, Finno-Ugric Studies, history of sciences

Az Orosz Birodalom kiépülésének intenzív időszaka volt a 18. század, amikor a korábban gyarmatosított területek teljes birtokbavétele zajlott. Ebben az időszakban számos expedíció indult az ország keleti területeinek feltárására. Ezek az expedíciók javarészt központi támogatással, ennek következtében a központ által alakított célokkal indultak terepre. A tudományos megismerés mellett fontos volt a terület minél alaposabb megismerése, az elérhető erőforrások feltárása, a minél racionálisabb gazdálkodási rendszer kialakítása, valamint a terület szimbolikus birtokbavétele, a hatalom tudatosítása kifelé és befelé egyaránt (Harbsmeier, 2005, 22–23.; Slezkine, 1994a, 1994b). A 19. században ezzel szemben gyakorlatilag konszolidálódtak a birodalom keleti határai, így nem volt elengedhetetlen szükség szárazföldi expedíciók vezetésére. Mivel a leginkább bizonytalan pontnak a Csendes-óceán északi területe bizonyult, ezért meghatározóvá váltak az olyan tengeri expedíciók, mint például Ferdinand Petrovics Vrangél vagy Adam Johann von Krusenstern útjai. Ráadásul a szárazföldi expedíciók, ha indultak is, akkor sem Szibériába irányultak, hanem a Kaukázusba és Közép-Ázsiába (Tokarjev, 2011, 170–171.). Ez azt jelentette Reguly számára, hogy olyan időszakban kellett vezetnie az expedícióját, amikor nem volt semmilyen olyan expedíció, amelyikhez kapcsolódhatott volna. Érdeklődése nem egyezett meg a kor központi érdeklődésével.

A 19. századig az oroszországi tudományos kutatások az uralkodó által kezdeményezett törekvések voltak, amelyeket főként az Orosz Tudományos Akadémia szervezett. Ekkoriban a kutatókat „tudásimporttal” biztosították, elsősorban német nemzetiségű és/vagy német iskolázottságú kutatók révén. Az érdeklődés középpontjában pedig – a központi kezdeményezésnek megfelelően – főként a birodalom és elsősorban a birodalomban élő idegen népek álltak. A tudományos, gazdasági, biztonságpolitikai haszon mellett ebben fontos szerepe volt annak is, hogy Oroszország leginkább e kutatások révén tudta elhelyezni önmagát kora tudományművelési térképén: az Európában unikális etnikus tarkaság jelentette a terület érdekességét (Tokarjev, 2011, 214–219.; Sztjepanov, 1946). A 19. században azonban a korábbi uralkodó ideológiát, a felvilágosodást a romantika és

a vele járó nacionalizmus váltotta fel. Ez jelentkezett a tudománytámogatások területén is. Ebben az időben renyhült az Akadémia tevékenysége, és megalakult az Orosz Földrajztudományi Társaság, amely még akkor is alternatív szervezetnek tekinthető az Akadémiához képest, ha mindenkori elnöke egy nagyherceg volt, illetve nevében is sokáig viselte a „birodalmi” jelzőt. Ennek első titkárává azt a Karl Ernst von Baert választották, aki Reguly egyik legfontosabb támogatójának bizonyult. Baer céljai a korábbi, felvilágosodott érdeklődésnek feleltek meg. Őt a birodalom területén élő népek fizikai, szellemi és társadalmi életének, nyelvének a vizsgálata foglalkoztatta, azon belül is elsősorban a múlt eseményeinek feltárása. De Baer csak 1848-ig volt a társaság titkára, mert az újabb ideológiát képviselő, patrióta, orosz nemzetiségű kutatók (Nyikolaj Ivanovics Nagyvezsdin, Vlagyimir Ivanovics Dal, Konsztantyin Dmitrijevic Kavelin) kiszorították a vezetői pozícióból. Számukra a tudomány nemzeti ügyet jelentett, fontos hazafias küldetéssel bírt. Ez megváltoztatta a társaság meghatározó érdeklődését is, hiszen már nem Oroszország, hanem az orosz nép került a kutatás fókuszába: „A mi társaságunknak a neve nemcsak Földrajzi, hanem Orosz Földrajzi Társaság. Az orosz név kötelez a meghatározó kutatási irány kijelölésében.” (Tokarjev, 2011, 216.) Az orosz néptől idegen elemek azért voltak már csak fontosak, hogy azokat le lehessen választani az orosz népi kultúráról (Nagyvezsdin), sőt Kavelin az összehasonlító szempontot is feleslegesnek tartotta, mondván, hogy az orosz szokásokat elégséges magából az orosz nép történetéből levezetni (Tokarjev, 2011, 266–273.; Sztjepanov, 1946; Kuznyecov et al., 2015; Azadovszkij, 2013; Slezkine, 1994a, 95–97.). Ennek az ideológiaváltásnak köszönhetően megváltozott Szibéria szerepe is az orosz gondolkodásban. Szibéria egyre inkább átváltozott Orosz Észak-Ázsiává, vagyis elsősorban az ott élő oroszok területévé vált, és az idegen népek helyett orosz hősökkel telt meg, a meghatározó szibériai népesség az ott élő „idegen” népek helyett az orosz lett. Ez a Szibéria az egyszerű orosz nép bejövételével született, amely gondolat Szibéria meghódításának történetét is átértékelt. Jermák, akit Gerhard Friedrich Müller még tulajdonképpen haramiának tekintett, nemzeti hőssé vált. Nyikolaj Mihájlovic Karamzin történetírásában ő az oroszországi Francisco Pizzaro, aki megnyitja Európa számára a második Újvilágot, mely jelentőségében felér az elsőével (Slezkine, 1994a, 97–101.; Szili, 2005). Ebben az ideológiai keretben Reguly Antal kutatása igen ellentmondásosan helyezhető csak el. Ennek oka az, hogy bár Reguly tudományfelfogása a „német” kutatókéhoz állt közelebb, addig ideológiai alapállása egyértelműen a patrióta kutatókéra hajazott, amennyiben kutatását ő is nemzeti ügynek, küldetésnek tekintette.

Érdeemes Reguly munkásságát részletesen is összevetni az oroszországi Szibéria-kutatásokkal, az említett hasonlóságok miatt elsősorban a német történeti és naturalista iskolával. Mivel Reguly életműve ígéret maradt, alig publikált valamit eredményeiből, ezért tudományos művek hiányában elsősorban a célmeghatáro-

zását, kikövetkeztetett szemléletét tudom szembesíteni a kor oroszországi tudományosságával. (A magyar és az orosz kutatások összevetéséhez lásd: Mészáros et al., 2017; Nagy, 2017.)

Az orosz történetírás Oroszország történetét az egyetemes emberiség történetének részeként értelmezte, és viszonyítási rendszere is az univerzális történeti keret volt. Ezzel szemben Reguly a finnugor nyelvű népek leírását a magyar nép történetében helyezte el. A kutatása céljában vitathatatlanul nemzetinek bizonyult, valójában nemzeti ügyként tekintett munkájára: „Gyarmathi munkája nem csak folytatást érdemelne, hanem nemzeti ügyből folytatást kíván is” (idézi Pápay, 1905, 2.). Számára azok és csak azok a népek bírtak fontossággal, amelyeknek nyelve valamilyen kimutatható kapcsolatban állt a magyar nyelvvel.

Az orosz kutatások alapvetően idegenként tekintettek a szibériai népekre. Idegen fajúaknak (инородцы) tekintették őket, ami arra utal, hogy ők születésüktől fogva alapvetően mások, és ez a másság nem is tüntethető el egykönnyen, örök jellemzőként, születéstől halálig tart. Az orosz írások célja az volt, hogy szimbolikusan is eltávolítsák őket maguktól, hiszen a „barbár bennszülöttekkel” való minden hasonlóság barbarizálja őket, oroszokat is, míg minden elhatárolódás, távolságképzés európaizálja őket. Ennek a háttérében saját elmaradottságtudatuk is felfedezhető. Reguly és a magyar kutatások egy része éppen ellenkezőleg, nem leválasztani akarta magáról a finnugor nyelvű népeket, hanem beilleszteni, integrálni őket a magyar történelembe. Vagyis Regulyék domesztikálták a finnugor népek történelmét, beillesztették azt a magyarságéba. Ez más optikát eredményezett. Reguly nem primitív „másfajúaknak” tekintette őket, tőle idegen volt az a hozzáállás, hogy a helyieket a kulturális különbözőségük miatt primitívebbnek tartaná. Sokkal inkább magához hasonlóknak tekintette őket, sőt akár tökéletesebbnek is, amennyiben az „eredetibb” tökéletesebbet jelent: „Némelyek a vogulokról írtóztató képet festettek, de ezekben nincs ítélet, csak előítélet, ők az idegen és egyéni felfogásuk szerint kellemetlen formákat látják, s emellett nem keresik a tartalmat, nem sejtve, hogy itt emberibb és romlatlanabb természet dolgozik, mint nálunk” (idézi Pápay, 1905, 6.). Tudjuk jól azt is, hogy Reguly kifejezetten szoros barátságot, kapcsolatot alakított ki az adatközlőivel. Szerepe lehet ebben annak is, hogy Reguly a finnugor népekre egy idegen állam alattvalóiként, elnyomottakként tudott gondolni, ami számára, a Habsburg Birodalom alattvalójaként, könnyen lehetővé tette a velük való azonosulást.

Az oroszországi kutatások tehát a szibériai népeket nézve meghatározóan a különbségekre fókuszáltak, az érdekességet, a furcsaságot, az egzotikumot keresték a szibériai népek életében. Ez a Nagy Péterig visszavezethető érdeklődés a 19. században is megmaradt a bennszülöttek iránt (Slezkine, 1994a, 75–78.). Reguly és a magyar kutatások azonban nem az idegent, a furcsát keresték, hanem egyértelműen a hasonlót. Hasonló elemeket kerestek a nyelvben, a fizikai alkatban és a kultúrában is. Ezek a közös elemek „ősi” múltra vezethetők vissza, és a

valamikori együttélést tükrözik vissza, vagyis lényegük az egzotikusság helyett az archaikusság volt Regulyék szerint.

A fenti szemléletbeli különbségek eltérő idő és térfelfogást is eredményeztek. Az univerzális keret és a mássá tevő pillantás az orosz kutatásokban a szibériai népeket nagy civilizációtörténeti keretben, evolúciós sorban helyezte el. Bár Reguly is történelmi keretben gondolkodott, de ő nem nagy civilizációs keretben, hanem a magyar őstörténet keretében láttatta őket. Számára a finnugor népek voltak azok, akiken keresztül meg lehet írni a magyarok teljes történetét. Ez eredményezte azt is, hogy a külföld és az orosz kutatók számára idegen, zord táj őshazává vált a magyar kutatóknak. Reguly nem „arktikus pusztaságot”, „kietlen erdőséget” látott e tájban, hanem azt a helyet, ahol talán az őseink éltek. Az, hogy a tájban a rokonok lakhelyét vélték felfedezni, domesztikálta nemcsak a történelműket, hanem magát a tájat is.

A szemléletmódok összevetése mellett érdemes módszertani összehasonlításokat is tennünk (vö.: Tokarjev, 2011, 75–110.; Slezkine, 1994a, 68–78., 1994b; Lehtinen, 2017; Vermeulen, 2015, 39–269.; Mészáros, 2013a, 90–115., 2013b). Ebben sokkal több hasonlóságot fedezhetünk fel az oroszországi és a magyarországi kutatások között. Meggyőződésem szerint Reguly valójában nem nyelvészeti munkát végzett, hanem történetit, legalábbis annak a 18. századi értelmében, ami még a 19. század közepén is hatott. Ennek a Gerhart Friedrich Müller és August Friedrich Schläzer nevével fémjelzett megközelítésnek az egyik alapfeladata a népek helyes klasszifikációja volt, azaz besorolása egy minden népre alkalmazható, univerzális rendbe. A kiindulási pontot az a leibnizi gondolat jelentette, hogy a nyelv a népek közti különbségtétel alapja. Müller szerint „a valódi osztályozás alapja nem az erkölcs és a szokások, nem az ételek és a mesterségek, nem a vallás, mert ez a különböző törzsbe tartozó népeknél lehet azonos, és az egy törzsbe valóknál pedig különböző. Az egyetlen minden hibát kizáró jel a nyelv: ahol a nyelvek hasonlóak, ott nincs különbség a népek között” (Müllert idézi Slezkine, 1994a, 75.). Ennek megfelelően Schläzer is úgy jelölte ki kutatása tárgyát, hogy „a nyelvek kutatása, tekintettel a népek kutatására” (Schläzert idézi Vermeulen, 2015, 287.), ám a korábbi elméleti keretet megújította Carl von Linné hierarchikus osztályozási rendszerével. Szerinte ugyanis „amíg Linnée az állatokat a fogazatuk szerint osztályozza, a növényeket pedig a staminájuk alapján, addig a történész a népeket a nyelvük alapján tudja besorolni” (Vermeulen, 2015, 283.). A történelem korai korszakának vizsgálata a nyelvtudomány, a nyelvhasonlítás segítségével meghatározó módszernek számított abban a korban, olyan áttörésnek, ami megvilágíthat korábban megismerhetetlenek hitt kapcsolatokat: „a történeti-nyelvészeti program olyannyira haladó volt a 18. században, mint az ember sokszínűségének DNS-re alapozott vizsgálata a nemzetközi Human Genome Diversity Project keretében a mi századunkban” (Vermeulen, 2015, 284–285.). A történelemtudományi módszertan második lépése a korábban rendszerbe sorolt

népek portréinak megírása volt. A *Völker-Beschreibung* jelentette a meghatározó műfajt, vagyis az egyes népek leírása minél tágabban, minél teljesebben, a fizikai környezettől az anyagi és szellemi kultúrán át a jellemig. A leírás egyik lényege tehát a katalógusszerűség, ami kitűnik abból, ahogyan Johann Gottlieb Georgi meghatározta feladatát: „az életmódjukat, vallásukat, szokásaikat, lakóhelyüket, ruházatukat és más érdekességeket” (Georgit idézi Vermeulen, 2015, 308.) kívánt vizsgálni. A másik lényege a népleírásoknak a sokoldalúság. Müller például tanítványának, Johann Eberhard Fischernek 1940-ben 923 pontban határozta meg, hogy mire kell figyelnie (Mészáros, 2013a, 94.).

Meggyőződésem szerint Reguly Antal munkásságában is egyértelműen ezt a történettudományi módszertant lehet felfedezni. Reguly is a nyelvet tekintette annak az eszköznek, amivel ki lehet mutatni az egyes népek közötti történeti kapcsolatot. Mint írta, „nincs is biztosabb és alaposabb mód a népek rokonságának megmutatására, mint nyelvünk tudománya, és öszvehasonlítása” (idézi Pápay, 1905, 2.). Ez egyértelműen kijelölte számára azt a kutatói utat is, amelyen elindulni szándékozott. „A cél linguisticai; linguisticai utat kellett tehát meglépnem. De mivel, hol a nyelv rokon, ott a népnek is, mely ezt beszéli, rokonnak kell lenni; tehát a linguisticai út [...] alapja egyszersmind a történelmi vizsgálatnak.” (Idézi Pápay, 1905, 3.) Ráadásul az egyes népek vizsgálatában az ő célja is katalógusszerű, mindenre kiterjedő leírásra törekedett: „és vigyáznom kellett azért utamban mindenre, mi a nép külsejét, alkotását, karakterét, életmódját, öltözetét, szokásait, superstícióit, mythológiáját, régiségeit s a t. illeti” (idézi Pápay, 1905, 3.).

Mindezt összegezve Reguly Antal akkor utazott Szibériába, amikor az oroszországi érdeklődés a nacionalizmus hatására átmenetileg renyhült Szibéria és a finnugor nyelvű népek iránt. Munkássága elsősorban a korabeli oroszországi történetírás keretében értelmezhető vagy legalábbis abban is. Módszertanában az orosz „németes iskola” követője volt, nacionalista ideológiája azonban a „patrióta iskolára” hajazott jobban. A nyelvrokonság ténye az orosz kutatásokhoz képest megváltoztatta azt a tér, idő és értékkeretet, amelyben a szibériai népekről gondolkodott. Ezzel a szemléletével Reguly a későbbi finnugor néprajzi iskolának is előfutára lett, sőt ez a szemlélet és módszertani alapállás gyakorlatilag azóta jellemző a magyar kutatások egy jelentős részére.

IRODALOM

- Azadovszkij, 2013 = Азадовский, М. К. (2013): *История русской фольклористики: В 2 томах.* Санкт-Петербург: Издательство РГГУ
- Harbsmeier, M. (2005): Towards a Prehistory of Ethnography. Early Modern German Travel Writing as Traditions of Knowledge. In: Roldan, A. A. – Vermeulen, H. (eds.): *Fieldwork and Footnotes: Studies in the History of European Anthropology.* London: Routledge, 19–37.

- Kuznecov, G. et al., 2015 = Кузнецов К.В., Глухов А.И., Матвеева М.Ф., (2015): *Очерки деятельности Русского географического общества за 170 лет: 1845–2015.* – М.: Исполнительная дирекция Русского географического общества
- Lehtinen, I. (2017): The M. A. Castrén Collelction at the Museum of Cultures / the National Museum of Finland. In: Lehtinen, I. (ed.): *Collectiones museorum. Manuscripta Castréniana, Realia II, Ethnographica I. Travaux ethnographiques de la Société Finno-Ougrienne XXII.* Helsinki: Finno-Ugrian Society, 96–119.
- Mészáros Cs. (2013a): *Tekintély és bizalom. Kultúra és társadalom két szibériai faluközösségben.* Budapest: L'Harmattan Kiadó
- Mészáros Cs. (2013b): Irányzatok és módszerek Szibéria néprajzi kutatásában. *Ethnographia*, 124, 3, 377–283. <http://real.mtak.hu/9019/1/Meszaros%20Csaba.pdf>
- Mészáros Cs. – Krist, S. – Bashkuev, V. et al. (2017): Ethnographic Accounts of Visitors from the Austro-Hungarian Monarchy to the Asian Peripheries of Russia and Their Contribution to the Development Of Systematic Ethnological Studies in the Monarchy: Preliminary Results and Research Perspectives. *Acta Ethnographica*, 62, 2, 465–498. DOI: 10.1556/022.2017.62.2.10, <http://real.mtak.hu/75292/>
- Nagy Z. (2017): В поисках родных среди чужих. Венгерские исследователи в России в период Австро-Венгрии. *Ежегодник финно-угорских исследований*, 11, 4, 139–148.
- Pápay J. (1905): *Reguly Antal emlékezete. Nyelvészeti hagyatékának földolgozása alkalmából.* Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság
- Slezkine, Y. (1994a): *Arctic Mirrors. Russia and the Small Peoples of the North.* Ithaca: Cornell University Press
- Slezkine, Y. (1994b): Naturalists Versus Nations: Eighteenth-Century Russian Scholars Confront Ethnic Diversity. *Representations*, 47, 170–195.
- Szili S. (2005): *Szibéria birtokbavételének koncepciói az orosz és szovjet történetírásban.* Budapest: Magyar Russzisztikai Intézet
- Sztyeranov, 1946 = Степанов, Н. Н. (1946): Русское географическое общество и этнография (1845–1861) *Советская Этнография*, 4, 187–206.
- Tokarjev, 2011 = Токарев, С.А. (2011): *История русской этнографии. Дооктябрьский период.* Москва: Либроком
- Vermeulen, H. F. (2015): *Before Boas. The Genesis of Ethnography and Ethnology in the German Enlightenment.* Lincoln & London: University of Nebraska Press